

معرفی مختصر کتاب الطبقات الکبری

طاهره رحیم پور*

اشاره

کتاب الطبقات الکبری از قدیمی ترین آثار در این زمینه و مشتمل بر تاریخ دو قرن نخست اسلامی به شیوهی طبقات است. و از مراجع عمده‌ی ما در احوال صحابه و تابعین و نخستین محدثان به شمار می رود. نوشتار پیش رو معرفی مختصری است از کتاب و مؤلف آن.

بیوگرافی مؤلف: ابو عبدالله محمد بن سعد بن منیع بصری هاشمی، کنیه اش ابو عبدالله و مشهور به ابن سعد کاتب واقدی است.

بنابر نقل بسیاری از تذکره نویسان او در سال ۷۸۴/۱۶۸ در بصره متولد شد و در ۴ جمادی الاول ۸۴۵/۲۳۰ در بغداد دیده از جهان فرو بست.

ابن سعد از موالی بنی هاشم بود. چرا که پدر بزرگش بنده آزاد شده حسین بن عبدالله بن عبدالله بن عباس بود. او برای جمع‌آوری حدیث سفرها کرد و نزد علمای متعدد به تحصیل علم پرداخت. سرانجام در بغداد ساکن شد^۱ و کاتب و ناقل آثار واقدی شد و از هشام بن کلبی علم انساب آموخت.

ابن سعد در مکتب حجاز از بزرگانی چون موسی بن عقبه اسدی (۱۴۱ق) محمد بن اسحاق (۱۵۱ق) و در مکتب عراق از راویانی مثل وکیع بن جراح (۱۹۷ق) مدد جست و دانشمندان او را راستگو و موثق دانسته اند^۲.

آثار ابن سعد: از تألیفات او می توان به اخبار النبی^۳، الطبقات الصغیر، الزخرف القصر فی ترجمه ابی الحش بصری اشاره کرد ولی شهرت ابن سعد به کتاب «الطبقات الکبیر» اوست. ابن ندیم کتاب الحیل را به او منسوب می کند.

* فوق لیسانس تاریخ و تمدن اسلامی، دانشگاه مشهد

۱- دانشنامه ایران و اسلام، ۲۸-۶۲۹/۴

۲- وقایع الاعیان، ابن خلکان، ۲۵۱/۴

۳- در کتاب دایره المعارف اسلامی، این کتاب را همان جلد اول کتاب الطبقات می داند که در آن اثر سیره رسول خدا (ص) بیان شده است.

کتابهای طبقات، کتابهایی است که در آنها ترجمه احوال علماء و حکما و فقها و محدثان ... بیان شده است. جرجی زیدان می نویسد: علماء برای تحقیق مسائل علوم قرآن و حدیث و نحو و ادب ناگزیر شدند که به بحث در اساتید آنها بپردازند و این نیاز منجر به بررسی و تحقیق در ترجمه احوال علماء شد.

روش ابن سعد در تألیف کتاب: ابن سعد طرفدار مکتب خلفاست. بطوری که در گزارش هفت صفحه ای خود درباره سقیفه روایات خود را که بیشتر درباره فضائل ابوبکر است به شیوه ای تنظیم کرده که خواننده حضور جناح مخالف را حس نکند. همچنین وی کمتر به امامان و بزرگان شیعه توجه نشان می دهد. او با آوردن روایات کوتاه و بلند و اغلب با سند کامل، شرح حال صحابه و دیگران را به صورت ناهماهنگ آورده است. مثلاً در شرح حال ابوبکر ۴۴ صفحه می نویسد ولی در مورد برخی فقط به بردن نام آنها اکتفا می کند.

کتاب ابن سعد مورد استفاده محدثان است و در آن اطلاعاتی در مورد ۴۲۵۰ شخص که ۶۰۰ نفر آنان زن هستند بدست می آید. ابن سعد مواد این کتاب را از آثار نویسندگان مقدم خود، بویژه واقدی^۱ و ابن کلیبی جمع آوری کرده است. او گرچه عموماً اسناد را به طور کامل بیان می کند ولی ذکری از منبع آن به میان نمی آورد.

ارزیابی کتاب: کتاب طبقات ابن سعد از لحاظ موضوع و کیفیت بسیار تازگی دارد. و مفصل ترین کتابی است که در مورد اصحاب و تابعان تا دهه سوم قرن سوم هجری در دست است. کتاب به بررسی نسل اندر نسل مسلمانان برجسته ای که از زمان صحابه پیامبر تا زمان نویسنده مایه اعتبار نسل ها شده اند پرداخته است و علاوه بر دقت در نگارش کمیت و استحکام اطلاعات جمع آوری شده، فایده کتاب «الطبقات» به تاریخی بودن آن است. در این کتاب علاوه بر شرح حال اصحاب و تابعین می توان اطلاعات سودمندی هم در مورد تاریخ عرب و اسلام تا اوایل قرن سوم هجری از این کتاب استفاده کرد. چرا که داستانهای کاملی در مورد حوادث مربوط به شرح حال اشخاص بیان شده است. کتاب طبقات چون به نسبت اشخاص در آغاز هر شرح حال اشاره کرده گنجینه ارزشمندی برای انساب قبایل عرب نزاری و یمنی است.

این کتاب مورد استفاده بزرگان مکتب تشیع نیز می باشد. لازم به ذکر است ابن سعد گاهی مرتکب اشتباهاتی شده است. بعنوان مثال او فرماندار رسول خدا را بر قلعه ذبأ حذیفه بن یمان می داند در حالی که حذیفه هنگام رحلت رسول خدا در مدینه بوده است. کتاب طبقات از لحاظ سیره و تاریخ جنگهای پیامبر به پای سیره ابن اسحاق و ابن هشام نمی رسد.

نسخه های کتاب «الطبقات الکبیر»

- حسین بن فهم شاگرد ابن سعد، کتاب او را تدوین نمود و در آن به شرح حالی از ابن سعد هم در جلد هفتم کتاب پرداخت.

- حادث بن ابی اسامه (۸۹۵/۲۸۲) نیز کتاب او را تدوین کردند که مورد استفاده طبری در تاریخش بوده است. تدوینی هم توسط ابن حیویه (۹۹۱/۳۸۱) صورت گرفته که در نسخه ای که توسط زاخانو و دیگران به چاپ رسیده از این تدوین استفاده شده است. کتاب «الطبقات» توسط احسان عباس در ۸ مجلد (دارصادر - بیروت) از روی چاپ زاخانو به چاپ رسیده است. همچنین ریاض عبدالله عبدالهادی این کتاب را در ۴ مجلد (دار احیاء التراث العربی - بیروت) چاپ کرده است.

زاخانو کتاب «طبقات» را در ۹ مجلد (لیدن - بریل) چاپ نموده است.

مطالب کتاب

مطالب کتاب ابن سعد با ترجمه ... از پیامبر (ص) آغاز می شود سپس طبقات محدثان به ترتیب محل جغرافیایی و در هر ناحیه به ترتیب زمانی و گاهگاه به ترتیب انساب می آید. مقالات مربوط به اصحاب پیامبر غالباً مفصل است ولی آنچه مربوط به طبقات دیگر است رفته رفته کوتاهتر می شود تا جایی که فقط ذکری از نام است.

جلد اول ابتدا در مورد انبیاء (ادریس، نوح، ابراهیم، اسماعیل) قبل از رسول خدا (ص) و نسب رسول خدا و اجداد پدری و مادری ایشان و ولادت و ایام کودکی و نوجوانی و بعثت و هجرت و پیمان های ایشان با قبایل و صفات و خصوصیات و حتی بیان متعلقات (خاتم و مهر، شمشیر، زره، خدمتکاران...) ایشان می باشد.

جلد دوم در مورد غزوات و سریه های نبی اکرم و وقایع و حوادث دوران رسالت ایشان تا قضایای کفن و دفن و ماترک رسول گرامی است تا اینکه به علی بن ابی طالب می رسد و مؤلف بر اساس وجه اشتراک زمانی و مکانی به شرح حال اصحاب و یاران نبی اکرم می پردازد.

در جلد سوم بخش اول به شرح حال مهاجر و بخش دوم به شرح حال انصار شرکت کننده در جنگ بدر می پردازد.

در جلد چهارم شرح حال کسانی که در جنگ بدر شرکت نکردند و آنان که قبل از فتح مکه مسلمان نشدند بیان می کند.

جلد پنجم در مورد ۸۲۵ نفر از اصحاب و تابعانی که در مدینه، مکه، طائف و یمن و بحرین بودند می گوید و شرح حال ۱۰۱۰ نفر از اصحاب حدیث مقیم کوفه را در جلد ۶ و شرح حال ۸۶۰ نفر از اصحاب حدیث در بصره و بغداد و مصر و خراسان را در جلد ۷ بیان می کند. در جلد ۸ شرح حال با نوان مسلمان است که با شرح حال حضرت خدیجه شروع می کند و جلد نهم، فهرست آیات قران و احادیث نبوی و قافیه های اشعار و اعلام شخصی و مکانی است.

فهرست منابع

- ۱- دایره المعارف الاسلامیه، محمد ثابت القندی، احمد الشقشاوی، ابراهیم زکی خورشید، عبدالحمید یونس، جلد اول.
- ۲- دانشنامه ی ایران و اسلام، گردآورنده: احسان یارشاطر، جلد چهار.
- ۳- سیدمصطفی حسینی دشتی، معارف و معاریف، جلد ۷.
- ۴- علی اکبر دهخدا، لغت نامه، جلد ۳۲.
- ۵- عباس قمی، مشاهیر و دانشمندان اسلام، جلد ۲.
- ۶- ابن خلکان، وفيات الاعیان، جلد چهار.
- ۷- حاجی خلیفه، كشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون، جلد دوم.